

Բ Ղ Դ Է

Պ Ե Ր Ճ Պ Ի Օ Շ Ե Ա Ն Ց Ի

Նուէր մեծ. բժշկապետ Բովհաննէս Դասապարեանցին:

(Կարուհակաթիւն և վերջ ¹⁾)

ԼԱ.

Ե Ր Ե Կ Ե Ի Ա Յ Ս Օ Ր

Պէտք պատերազմն իրանից յետոյ բերեց մեզ խաղաղութիւն և անհաւատարի արմատական յեղաշրջութիւն. ամեն բան, ամեն կարգ ու կանոն գլխիվայր շրջուեցան և հիմնական փոփոխութեան ենթարկուեցին, սովորական կեանքի և կենցաղավարութեան մէջ այնպիսի զարմանահրաշ նորոգութիւններ կատարուեցին, որ լսողի անձն է սարսափեցնում. յետ մնացին նշանաւոր հարուստ տներ ու վաճառականներ և յատույժ եկան անյայտ ու կորած մոլորածներ, ոչ միայն քաղաքները բարեզարդուեցին, գիւղերի մէջ ևս հին հին գետնափոր որջերի փոխարէն մինչ միւսից յետոյ բուսան վառաւոր շէնքեր ու շինութիւններ, ռամկի միջից մեծ մեծ ձեռնարկութիւններ սկսեցին աննշան անձնաւորութիւններ և անընդունակ համարուած ու արհամարհուած մարդիկ:

¹⁾ Տե՛ս «Մուրճ»-ի 1889 թ. № 12 և 1890 թ. № 1, 2, 3, 4 6:

Ամենեքեան հաւատացած էին, և բնական էր, որ խաղաղութեան հետ միասին կեանքի պայմանները կամ նոյնն էին մնալու, կամ շատ չնչին զանազանութեան տակ պէտք է ընկնէին, բայց, դու ոչ մեռնիս, այնպիսի խառնակութիւն և բարեւոյնեան աշտարակաշինութիւն կատարուեց ամեն հանգամանքներում, որ հաւատ ընծայելը մի և նոյնն էր, թէ հոգին սեւցնել:

Կարճ միջոցում բուն ազգային աւանդական սովորութիւնները, ապրուստի եղանակը, լեզուն, նիստ ու կացը, նահապետական դարերով սրբազործուած և արիւնի մէջ մակարդուած ծերերի պատուապահութիւնը, ծնողասիրութիւնը, պարզ սակաւապէտութիւնը, եղբայրական անբաժանութիւնը, մինչև անգամ հագնելիքի և ուտելիքի տարազն ու գները միանգամայն, կարծես, մի սպասկիչ հրեշտակի սրի յառաջ դուրս վռնտուեցին և նոցա տեղը պատուաստուեցին կեանքին, տեղական պայմաններին, երկրի դիրքին խորթ և օտարոտի նորութիւններ:

Մինչև պատերազմը՝ ցորենի խալուարը (30 փութ) երեք մանէթից եթէ չորսի էր բարձրանում, սով և վերնալին պատիժ էր համարուում. պատերազմի ժամանակ քառասուն մանէթի հասաւ, ամենքի բերանը բաց թողեց, ամենքին շուարացրեց, իսկ կռիւ վերջանալուց յետոյ՝ քսան և հնգից ցած չ'իջաւ և թանգ չէր թուում Պանիր, իւղ, բրինձ, միս, հաւկիթ գին չ'ունէին. պանրի լիտրը (12 գրվանքայ), յիշում եմ, երկու չուրուկ ապասի էր (ապասին վեց կոպէկ հաշուեցէք), իւղի լիտրը՝ 2000 դեան (60 կոպէկ), բրինձը նոյնպէս երկու չուրուկ ապասուց չէր բարձրացած, ձուի հարիւրը՝ երեք շահի կէս, որ այսօրուայ հինգ կոպէկն է: Պատերազմը դադարեց՝ իւղի լիտրն երկու մանէթ դարձաւ, բրինձ ու պանիրը 40 կոպէկի եղան, ձուի հարիւրը՝ 20—25 կոպէկ, և ոչ ոքի ապշութիւն չէր պատճառում:

Այն օրից ցայսօր է, ահա, ամեն բարիք կրկնակի և եռակի սուղ են, և մեզ համար տանելի ու սովորական են թուում:

Ձը գիտեմ, կընտելանայի՛ն, մեզպէս, կարճ ժամանակում այս փոփոխութեանը մեր այն պապերը, որոնք իրանց կրած նեղութիւններն և դժուար ապրուստը նկարագրել են իրանց գերեզմանաքարերի, կամ եկեղեցիների պատերի վերայ: «Աս հարիւրը մի փող

ձու առայ, տուն պահեցի, թող պարծենայ՝ ով այսուհետև կարողանայ աշխարհքումն ապրել և ընտանիք կառավարել:

Միամիտ և պարզ մարդի՛կ, իրանց հարիւր փողը՝ ո՛վ գիտէ՝ մեր շահու կամ դահեկանի քանի՞ հարիւրերորդական մասն է. եթէ փողը հաշուենք ներկայ տաճկական փարան, որ կոպէկի ութերորդ բաժինն է, այն ժամանակ մեր երջանիկ պապը մի կոպէկով ութ հարիւր ձու է վայելել և տրոնջացել ժամանակի սղութեան վերայ:

Վերջապէս բարեբաղդ էին նոքա, որ մեր օրերը չը տեսան, եթէ ոչ, ըրպէական կաթուածի կը հանդիպէին:

Եւ ահա այսպէս, տասն և իններորդ դարի երկրորդ կիսաշրջանը մի ընդհանրական չը տեսնուած յեղափոխութիւն կատարեց ռուսահայոցս կեանքի մէջ, մի վերափոխական տակնուվրայութիւն, որ դժուար թէ աշխարհի ստեղծագործութիւնից մինչև օրս որ և է դար սորա մի հարիւրերորդական մասը կատարած լինի:

Նոյն արագութեամբ դարիս վերջին կէսն իւր դրոշմը դրեց և մեր մոռուօր շարժման վերայ. յիսնական թուականի պատերազմից յառաջ այբը քաղաքներումն էլ ուռկանով էին որսում, թող թէ գլխդերումը. իսկ այսօր ուսումը հաց ու ջրի չափ դոյութեան խնդիր է դարձել:

Մինչև ուստի ուրքը Նիրակի դաշտավայրը դնելն ո՛վ էր երազած թէյ և նորա գործածութիւնը, հետաւեռ, ապակեայ բաժակներ, յաղճապակի պնակներ, փայլուն սևաներկով ջնարած կօշիկ և կրկնակօշիկներ, ռուսական ֆուրաժկա կոշուած գլխարկ՝ ոչ ոքի մտքով չէր անցկացած, մեր գործածականներն էին մաքուր ջուրը, սերն ու մածունը, անխառն գինին, կաւէ գաւաթը, քերեղանը, կամ պղնձէ մաքուր կլայեկած մարթաբէքը, ինքնաձեռագործ տրեխը, կամ ամենաշուայր՝ մաշիկ ասուած ոտնամանը և այժի մորթու (սեկ) երեսով սրածայր ղիւրագին լափչինները:

Զեմ մոռանում, երբէք, մի ծաղրական դէպք, որի մէջ կեանքի բնաւորութիւնն է որոշակի արտափայլում:

Յովհաննէսը Թիֆլիզումն ուսանում էր. մի ամառ նա վերադարձել էր իւր ընտանիքի տեսութեանը. նա հագին ունի եւրոպական կիսակօշիկ՝ առանց երկայն պարանոցի. Յովհաննէսը մի աղքատ գիւղականի որդի էր:

Մի քանի մարդիկ տեսնելով նորեկի կօշիկները, ենթադրում են, թէ մի հարուստի շնորհներ են՝ երիտասարդին ընծայած: Այնու ամենայնիւ նրանք բարւոք են դատում հարցնել, թէ որքան է վճարել Յովհաննէսն իւր հին կօշիկներին:

— Զին չեն, դուրս գալուցս երկու օր յաւաջ եմ գնել ու թմանէթի, պարզութեամբ պատասխանում է Յովհաննէսը:

Բոլոր լսողները զարմացմամբ աչքերը շուրջ են և նախատում խեղճ տղային իւր պողաւոր ստախօսութեան համար:

— Տօ՛, քամի փչո՛ղ, ու թմանէթը մի այգու գին է և ոչ մի զոյգ ձուքերը (պարանոց) կտրած, մրով սեւացրած, փողոցում զտած կօշիկի, կշտամբում է Յովհաննէսին նորա ընկերներից մէկը. Նրեանի մէջ ամենից թանգաւաճաւ կօշկակարն է շայիւր Գիւրջի—Նաւին, որ մի մանէթից վեր կօշիկ չի ծախել. այն էլ՝ ամեն մարդ հօ՛ ցիմար չէր, որ մանէթը շարտէր. Գիւրջի-Նաւուն կարել տուողները գլխաւորութեան երգերի սիրահար աղաներն են, որոնք գիշերը մինչև առաւօտ երգել են տալիս և փոխարէնը մի մանէթ են տալիս, մի զոյգ կօշիկ էլ վերադիր առնում:

Այս խօսքերն ասողն այն անձն էր, որ երկու-երեք ամիս յետոյ՝ պատերազմի բորբոք ժամանակը՝ յանկարծական հարստութեան տէր եղաւ և մի օր էլ վերոգրեալ կօշիկների նմանին Աղէքսանդրօպօլսում ու թմանէթ վճարեց և հազած գիւղը մտաւ:

Նրեկ տրեխ, այսօր կիսակօշիկ:

Ժամանակի հոսանքի ազդեցութիւնից ազատ չը մնաց և մեր Բղղէն, կամ առաւել լաւը՝ խօջա Բազդասարը:

Նա իւր կարմիր ալաջայ օսմանեան արիալուդի վերայ սև Թիւրքի ճաշաւ, ռուսի ֆուրածկան գլխին դրեց և թուաւ Թիֆլիզ կապալառուի հետ իւր հաշիւը վերջացնելու: Ասում են, իւր խեղճ տիրոջ ոտքերը սառը ջրումը թողեց: Թիֆլիզեցի փորձուած կապալառուն՝ նա՛ որ իւր կեանքումը տասնաւորի նտեն դանտն երի և հարիւրաւոր նրանց ստորադրեալ աստիճանաւորների հետ գործ է ունեցել, որ բազմաշատ կոմիսիօններ ու գործակատարների ղառակական ձուկ նման աստամին է առել, օգտել, օգտուել՝ Բղղէից օձիք պատասխելով՝ երդուել է իսպառ դադար տալ շահաւէտ ձեռնարկութեանը, միայն թէ միւս անգամ մի ուրիշ Բղղէի չը հանդիպի:

Վերադարձաւ Բղդէն, ժպտալով, իւր տնտեսութեան հաշիւը վերջացնելու տեղից և, ինչպէս ասում են, լա՛ւ վերադարձաւ, լա՛ւ եկաւ: Ծոց ու գրպանը տուգած:

Բղդէն մոռացութեան տուեց իւր Կիզի-մատուռը, իւր խոտատացած մատաղները, էլ չէր զարմանում իւր 'Իշխոյ Հեղինէի փոսոսկիների վերայ, այժմ՝ նա եռապատիկն ունէր՝ այն՝ էլ աշխատած սեպհական խելքով:

Դեռ չը հասած երևան՝ փոստի սայլակի վերայ 'նստած' նա կապեց իւր ապապայ գործունէութեան ծրագիրը:

Նորա առաջին գործը պէտք է լինէր Նողիկին առնելն և ապա երևան փոխադրուելը:

Բղդէին քաջ յայտնի էր ջհուռ Ազաջանի թշուառ վախճանը, նա ինքն ուրիշների հետ ներկայ էր հանգուցեալ զոհի թաղմանը և թաշկինակն աւքերից ու դէմքից չէր հեռացնում. արդեօք սրտանց կսկիծ ու մորմոք էր զգում իւր բարերարին կորցնելու համար, թէ մի ներքին խղճահարուածիւն երեսի վերայ պատկերանալուցը վախեւնում էր:

Բղդէն Կարբուց հեռանալուց յառաջ՝ այցելել էր լեզուն կապուած և ուշքը կորցրած Բստինենց Սահակին, ցաւակցութիւն էր յայտնել նորա անբաղդ հօրը, և այսօր համոզուած լինելով, որ Սահակը վաղուց արդէն հայր Աբրահամի ղոգումը բազմած կը լինի, նա հաստատ յոյս ունէր, որ ինքը կը գայ և երկու օրից յետոյ անարգել տէր կը լինի Նողիկին, կը թողնի բոլորովին Կարբին, իւր մօրը կը յանձնի նորաշէն տունը ու ինքը՝ պարսիկ բէգագդէի և խանդաղէի նման՝ ձեռքի մէջ կառնի սիրուն թառլանիկի (բողէ) ոտքերը կաշկանդող աներևոյթ շղթան, կամ թէ կը բռնի նաշխուն կաքաւի սփածանելիքով պատած վանդակը և կը տանի կը բազմեցնի Նրեանումը մի ժամանակաւոր վարձովի պալատում, մինչև ինքը մի կողմից ընդլայնէ իւր վաճառականական գործառնութիւնը և միւս կողմից մի շքեղ շէնք կառուցանելով՝ տեղաւորի նորա մէջ իւր նազելոյն:

— Օ՛հ, հոգուդ մատաղ, սիրուն աղջիկ, սրանից աւելի բարեբաղդ վիճակ, քսակդ լիքը, ջահէլ ու անմահ հարսը կողքիդ, կէ՛ր, խմի՛, ուրախացի՛ր ու գրկի՛դ մէջ պինդ սեղմի՛ր:

Ինքնամոռացութիւնը Բղդէին վերացական աշխարհը տարաւ,

նա կարծեց, թէ իւր առջևը նստողն իւր սրտի առարկան է և նա տարածեց բազուկները ու թւերի մէջ ամուր խորտեց փոստի սայլորդին:

— Հաւա՛ր... օգնեցէ՛ք, ձիանց սանձը ձեռքից թողեց և ճիշտ և գոռոց բարձրացրեց սայլորդը՝ կարծելով անշուշտ՝ թէ անծանօթ ճանապարհորդի միտքը զէպի ինքը չար է:

Լաւ էր, որ Բղդէն շուտ սթափուեց և ձեռքը ձիանց երասանակին հասցրեց, ապա թէ ոչ, երկուսն էլ ջարդ ու փշուր պէտք է խորտակուէին մօտակայ ձորի մէջ:

Նա իւր արարքը վերագրեց աչքերի մթազնութեանը և ուշադնացութեանը, որով սայլորդն ապահովացաւ:

ԼԲ.

ԱՄՄԱՍ ԽԱԹՈՒՆԸ.

Սկրաբոյժ Ալմաստ Խաթունը շատ յուսահատ է, քիթ ու մուռթը քաշ է արել, հետը խօսել չի լինում, եօթը հարցմունքին մի կարճ պատասխան դժուարութեամբ է տալիս, օրական երկու պատառ կերակուր հաղիւ է ուտում, կերածն էլ ջանովը չի անցնում:

— Ո՞վ է սկրաբոյժ Ալմաստ Խաթունը և ի՞նչ է նրա տրտմութեան շարժառիթը:

— Այս պատուաւոր անձնաւորութիւնը Կարբու երեւելի տներից մէկի տանտիկինն է, նա այրիացած է իւր հարսնութեան առաջին տարիներում, բայց պահպանել է ընդհանուրի աչքումն իւր աղայ ամուսնու ժամանակին ունեցած պատիւն ու յարգանքը: Կարբու ողջ գաւառը սիրում է Ալմաստ Խաթունին և ճանաչում: Համարեա՛ ամեն գիւղում գտնուած է:

Ալմաստ Խաթունը թէև այսօր միջին հասակի կին է, բայց չի կորցրել իւր պատանեկական թարմութիւնն և սքանչելի գեղեցկութիւնը. մի ժամանակ նա նշանաւոր գեղեցկուհու հուշակէ վայելել, այսօր էլ վայելում է: Նրա խոշոր և նշաձև աչքերը, թանձր և կամարակապ յօնքերը, երկայն և խիտ արտւանդնաւոր, լալն ճակատը, բոլորակ այտերը՝ ափնեղումն սպիտակ և հետզհետէ վարդի դոնի փոխուող, շափաւոր և սակաւ ինչ սուր քիթը, փոքրիկ բերանը,

նուրբ և կարմրաշաղ շրթունքը, լուսնաձև կզակը, բարակ իրանն և բութ ու ձուաձև գլուխը միացնող լուսափայլ պարանոցը, այս ամենը համերաշխ են նրա առույգ և փարթամ կազմուածքին:

Այմաստ Խաթունն անկասկած շատ փոքրահասակութիւնից է է ճաշակել Բալազիւրումն ամուսնական քաղցրութիւնը, կամ թէ օրիորդ ժամանակը խիստ զգոյշ և ծածուկ է պահուած եղել ծնողական յարկի ներքոյ, ապա թէ ոչ, վայրենի քուրդը, կամ հէնց կրակոտ հայ երիտասարդը չէին հանգստանալ բարբարոս դարումը՝ մինչև չը յափշտակէին չքնաղ աստուածուհուն:

Այմաստ Խաթունը մինչև հիմա էլ մերժում է իւր խնամաքարին նստող շատ երկրորդ ամուսինների առաջարկը:

Նրա մերժելու գլխաւոր հիմնակէտը տեսիլքի մէջ իրան աղդուած յայտնութիւնն է եղել: Իւր պատմածին համաձայն՝ նա շատ տխուր էր, որ զրկուելով թանգագին և հուշակաւոր ամուսնուց՝ գէթ չի արժանացել զաւակի հոգս քաշելու շնորհքին, և թէպէտ տհաճ կրկին աշխարհք մտնելուն, բայց զաւակ ունենալու բուռն իղձը ձգտել է նրան՝ այրիութեան տարելիցքը կատարելուն պէս՝ առաջին դիմողին ձեռքը տալ, միայն թէ արժանանար մայր լինելու փափագին:

Եւ ահա, մի գիշեր, մինչ հանգստեան աղօթքն էր մրմնջում, Այմաստ Խաթունին թուեցաւ, որպէս թէ ինքը Կարբու ձորումն աղցան էր քաղում. յանկարծ բարձր ժայռի կատարից մի քաջակազմ երիտասարդ գահավէժ փռուեց իւր առջևը և ջարդ ու փշուր եղաւ: Այմաստը շփոթուեց, մոլորուեց և երկար ժամանակէր վստահանում մօտենալ անծանօթ թշուառ տղամարդին, որ արենաթաթաւ հազիւ շարժուում էր:

— Ի՞նչ ես ապշել ու սառած մնացել, Այմաստ, չե՞ս տեսնում առաջիդ մորթած հաւի նման թրպրտացողին, լսում է նա իւր հանգուցեալ մօր սպառնալից, յանդիմանական ձայնը, որ կանչում էր երկնքից:

— Ի՞նչպէս կարող եմ ես՝ մի ջահէլ կին՝ մօտենալ մի օտարական տղամարդի, ծակ բերանն ինձ կրակը կը դնի, կայրի, բամբասաւոր կանի, երկրի երեսին թքանքատեղ կը դառնամ, դողահար, ահահար պատասխանում է Այմաստը:

—Ձէ, զաւա'կս, չէ', մարդը վերջին շնու'մն է, օգնութեան կարօտ է, դա կարող է անտէրութիւնից զո'հ դնալ քո կեղծ ամօթ-խածութեանը, մի' քաշուիր, մօտ գնա, դանակդ հանիր, պատառոտիր հագուստը և դարման տար՝ ընդով կարող ես:

Ալմաստը ոգի է առնում, յառաջ է վազում և կիսաշունչ մարդին դրախտահալած Աբամ պապին նմանացնելուց յետոյ՝ զանում է նրա բոլոր ոսկրները կոտրատուած և մանրոտուած, ինչ տեղ ձեռք է ձգում, իրան թուում է, թէ տաշեղի փշրանք են իւր բռնումը:

—Ես սրան ի'նչ կարող եմ անել, մայրի'կ, Լողման բժիշկն ինքը պատանն ուսին գերեզմանից վեր կենայ, չի կարող օգնել, սրա ոսկրոտիքների մէջ ողջ տեղ չի մնացել:

—Սրիւր դանակդ քարի վերայ, քերթի'ր փշրտուած տեղերի մորթը և սկսիր մէկ մէկ միացնել ոսկրներն ու կրկին կարել, կարկրել, հրամայում է Ալմաստին իւր մայրը:

Մօր պատուէրը բառացի կերպիւ կատարում է այրի դուստրը, երկար ժամանակ պարապում է կիսամեւ հիւանդին բուժելով, քանիցս փակում և նորից շարում է սխալմամբ դասաւորած ոսկրները, մինչև որ բոլորովին տեղաւորում և կարգի է բերում փշրուածքը:

Այնուհետև մօր աղդելովը Ալմաստը վերցնում է կտաւը, շրէշով, ձուով և խնկով սպեղանիք (եռիւռ, պատիք) է պատրաստում, կոտրուածները նրանով ծածկում և տախտակներով կապկպտում:

Երեք գիշեր տեսիլքը կրկնում է Ալմաստի աչքին:

Վերջին անգամին մայրն այս է հրամայում.—այսուհետև, իմ սիրելի դուստրս, Աստուածանից զուստացար սնդու'թեան (ոսկրաբուժութիւն) շնորհք, փոխանակ մի երեսալի հոգս քաշելու, որը քո մտածութեան առարկան է գաւել, քո վղին բարձուում է թշուառ խեղերի և անդամալոյծների հոգածութեան ծանրութիւնը, մինչև որ շունչդ եղունգիդ ծայրին է (քանի ինչդանի է), սուրբ պարտքդ համարիր առաջին դիմողին օգնութիւն հասնելու, գնա', կոտրածը կապի'ր, առողջացրո՛ւ և ոչ մի փող վարձատրութիւն մի' ստանար. գործի'ր, մի' ամաչիր, մի' քաշուիր, վերքը բացարա', դարմանիր՝ ինչ սեւի և հասակի լինէր հիւանդդ:

Այն օրից այսօր է, որ Ալմաստ Խաթունն առաջին սնդչի'ն (ոսկրաբուժ) է մեր գաւառումը և հաւասարապէս օգնում է մե-

Ժին ու փոքրին, արուին և իգին, նա տղամարդ է՝ տղամարդկանց համար, կին արմատ է՝ կանանց օգնելու:

Մօտ երկու ամիս է՝ օրն երեք անգամ շարունակ այցելում է Ալմաստ խաթունը Բստինենց Սահակին, քակում, արձակում է վերքը, դարմանում է, բայց մազաչափ օգնելն անկարանում է:

Պարսիկ Լէզգադէ հրացանի զնդակն, ինչպէս յայտնի է, փշրել էր Սահակի ձախ ուսազուխը. փնասուածք մի գնդակատեղ էր, բայց ոսկրի կտորը չը կար, կտորուել, թուել էր զնդակի հետ միասին: Ալմաստ խաթունն իւր կեանքումն այսպիսի դէպքի չէր պատահել, ինչ անէր խեղճը, հօ՛ւ չէ՞ր կարող ուրիշ ոսկրի կտորով մէջ տեղի դատարկութիւնը կարկատել: Իսկ եթէ Ալմաստ խաթունի ձեռքից չէր գալիս Սահակին բժշկել, այդ արդէն յայտնի նշան էր, որ միակ յոյսը Աստուծոյ ամենազօր աջն է մնացել:

Ոգորմելի Բստինենց Կարապետ, ապարազդ հայր, աչքի առաջին յայանապէս տեսնում էր իւր զաւակի օր ըստ օրէ մաշուել հիւծուելը և չէր վստահանում, բերանը չէր զօրում մի խօսք հարցնել Ալմաստ խաթունից, մի՞ գուցէ պատասխանը յուսահատական լինէր:

Եւ այդպէս իսկ էր, Ալմաստ խաթունը Սահակին այցելելու օրից նրան խնամք էր տանում, բայց ոչ մի փոփոխութիւն հիւանդի դրութեան մէջ չէր նշմարուում: Սահակը միակերպ անզգայ ընկած էր, իրան չէր իմանում, նորա կերակուրը մի քանի կաթիլ արգանակ էր, որ բերանն էին լցնում. ոչ տնքոց, ոչ վրչոց, ոչ ասել, ոչ խօսիլ, ոչ շարժուիլ չը կար, միակ կենդանութեան նշանը քթերից դուրս փչած արտաշնչութիւնն էր և այլ ոչինչ:

Ո՛վ ասես, չէր գալիս Սահակին տեսութիւն, ամեն մի այցելող դուռը դուրս գնացածին պէս՝ մի յուսահատ բացասական շարժում էր անում գլխով և յոգոց քաշելով՝ ափսոսում:

Կար սակայն մինը, որ բոլորից առաւել մեծ կարիք էր զգում Բստինի թուանն այցելելու՝ և այդ շնորհքը նորան արգելուած էր:

Քանի՜ցս անգամ Շողիկն աղաչել, թախանձել է իւր մօրը՝ Նրան տես գնալուս՝ իրան էլ հետը տանել, բայց սառն յանդիմանութիւնն է իւր պատասխանն եղել:

— Ի՞նչպէս, աղջիկն իւր երեսի ջուրը, ճակատի մեռնն այնպէս կորցնի, որ վստահանայ պսակ չը գնացած՝ իւր սկեսրայրենց

շեմքը տրորել, թէ ես իմ նշանածին տե՛ս եմ գնում. ո՞չ ապաքէն զրանով նա իւր սկեսրայրի ու սկեսառի զլուխն է տրորում, իւր ծնողաց անունն է խալտառակում, իւր օրիորդութեանն է արատ բերում, բոլոր հասարակութիւնն է արհամարհում: Միւս անգամ չը համարձակուիս պռունկդ պռնկիդ դիպցնելու, սե սրտի աղջիկ, թէ չէ մազերդ հատ հատ գլխիցդ կը քաղեմ, գետինը մտնի՛ս դու:

Այս կծու կշտամբանքներն երով Աղաջանի այրին դուռն իւր աղջկաց երեսին շրխկացնում էր, նրան սիւնի տակին արտասուակուլով էր անում և ինքը գնում էր փեսացուին տես:

—Ա՛յ գու ծակծկոտուելու, անպատկառ աղջիկ, դեւ մինչև հիմի երեսիդ վրայ ընկա՞ծ ես, մի երեկոյ աչքերը շատ լալուց կարմրատակած՝ վերադարձաւ Շողիկի մայրը և հրամայեց. չո՛ւտ, վերկա՛ց, տեղեր քցի՛ր՝ վէր թափուի՛նք, ես գիտեմ՝ կէս գիշեր չը հասած՝ մեր դուռը կը ծեծեն, Աստուած երկու ձեռքով գլխներին քար գցեց. էստեղ՝ մեր դուռն երեսներին փակ թողեց, էնտեղ՝ սե թագու պսակդ կապեց. մի երկու ժամից Բատինենց լոյսը կը խաւարի, նշանածիդ ջահէլ արեւը մէր կը մտնի:

Աղաջանի այրին ղղջաց իւր անզգուշութեան համար. նա շատ ուշ գլխի ընկաւ և դուռը բաց թողած՝ հետուապատառ վազում էր Կարբու փողոցներից մէկովը իւր աղջկաց քամակից՝ ինչպէս վազում է որսկանի բարակը (շուռ) աղուէսի ետեւից. խեղճ կի՛ն, իւր աշխատանքն անօգուտ անցաւ, ամօթահար, երեսը ծանգուելով ու նոյնաձեռն յետ եկաւ նա և չը համարձակուեց Բատինենց տուռը մտնելու, ուր երկու-երեք քալ իրանից յառաջ ներս ընկաւ Շողիկը և գուռը մօր երեսին ծածկեց:

Այս առաջինն էր Շողիկի կեանքումը մօրը հակառակելը: Նա իրան ձգեց հիւանդի սենեակը և տան մէջ տեղը մնաց կանգնած՝ բերանաբաց և չուած աչքերով:

Շողիկը տարածել էր անգիտակցաբար իւր երկու թևերը, մէկ նայում էր տան մի անկիւնումը փռուած անկողինն և մէկ աչքերը դարձնում էր իրան չորս կողմը հաւաքուածների վերայ: Կատարեալ բանտից փախած կալանաւորի էր նմանում աղջիկը, որ աղատութիւնը գրկելու յուսով՝ արել է վստահ և վճռական քայլ, բայց իրան շրջապատած է գտել հարիւրաւոր զինուորներով:

—Արի՛, իմ սևաքող հարւնացո՛ւս, արի՛, գլուխ դիւի տուէք նշանածիդ հետ, գուալով յառաջ վազեց Սահակի մայրը և ուզում էր գրկել Շողիկին, բայց մօտ եղողների խօսքերը նրան արգելք եղան:

—Էս ինչ տեսանք, քա՛, խիզա՞ն ¹⁾, էսքան էլ անիրաւութի՛ւն, ա՛յ քեզ անամօթութիւն, ա՛յքերը Շողիկի վերայ տնկած՝ արտասանեցին ներկայ եղող հարւան կանայքը:

—Լոեցէք և դուրս գնացէք ամենքդ, յառաջ եկաւ և կարգադրեց Ալմաստ խաթունը, սրան Աստուած է այստեղ ուղարկել, թողէք վերջին շնչումն իրար կարօտն առնեն:

Ալմաստ խաթունը բռնեց աղջկայ կուռը և յառաջ տարաւ դէպի հիւանդն ու թողնելով նրան հոգեւարքի անկողնու մօտ, ինքը դուրս գնաց ուրիշների հետ միասին:

Շողիկը, կարելի է ասել, ոչինչ չէր տեսնում, ոչինչ չէր հասկանում, նորա ծնկները ծալուեցին և ընկաւ անշունչ դիակի վերայ: Անշունչ ենք թաղում և չենք սխալուում, Սահակի թոյլ շնչառութիւնը, համարեա՛, դադարել էր, և միայն մի ամենանուազ տրոփիւն զգալի էր լինում կոկորդի աջ ու ձախ կողմերում:

—Սհօ ջա՛ն, Սհօ՛, իմ գլխի տէր Սհօ՛, արեւիդ մատաղ գնա՛յ քո Շողիկը, վերջապէս ձայն հանեց աղջիկը, չորանա՛ն թուրքի մատները, որ չը խնայեցին քո ջիւան արեւիդ, ա՛խ, դու ընչի՞ մօտ գնացիր ուստա Մուրատի գերեզմանին, որ քո կեանքդ էլ փչացնես, իմ գլխիս էլ սև ու մութ բերես, աչքերդ բաց արա, անունիդ մեռնե՛մ, մի խօսք ասա՛, ինձ էլ քեզ հետ տա՛ր, Սհօ՛ ջան...

Ազէկոտուր խօսքերը դուրս էին թռչում մանկատի օրիորդի շրթունքից, նորա յորդ արտասուքը, առու եղած՝ հոսում էր մեռնողի երեսովը:

Ո՛վ հրաշք, անշունչը շնչաւորուեց, ալկենդանը կենդանացաւ, երկու ամսուան պապանձուած Զաքարիայի լեզուի կապերը քակուեցին, հիւանդի աջ ձեռքն ինքն իրան բարձրացաւ և փարուեց Շողիկի պարանոցովը:

—Շո՛...դի՛կ... ահա՛ Սահակի շրթունքներից կցկոտուր դուրս եկած միակ խօսքը:

¹⁾ Խիզա՞ն նշանակում է ընտանիք՝ գլխաւորապէս իզական սեռի:

—Սհօ ջան, Սհօ՛, Շողիկը քեզ ղուրբա՛ն, էդ ի՛նչ օրն ես ընկել դու, ախար ընչի՛ մօտ գնացիր թուրքին, որ քեզ վրայ հրացան արձակէր. ախար ես ի՛նչ մեղք էի գործել, որ Աստուած գլխիս տուեց, աչքս հանեց:

—Թուրքը՛... մեղաւոր... չէ՛ր... Բղդէ՛ն... չարչի... Բղդէ՛ն...

—Ո՛ր է Բղդէ, Սհօ ջա՛ն, էստեղ Բղդէ չը կալ, մենք երկուսս ենք, պատասխան տուեց Շողիկը Սահակի հաստ ու կոոր խօսքերին:

—Բղդէ՛ն... մարդասպա՛ն Բղդէն... թուրքերը... Բղդէի մարդիկն էի՛ն...

—Ի՛նչ, Սհօ ջա՛ն, ասում ես՝ Բղդէ՛ն էր ղրկել թուրքերին, ուրեմն ուրիշների ասածներն ուղի՛ղ է:

—Մողնու վանքն էլ Բղդէն կոխել տուեց՝ հօրդ և ինձ սպանել տալու համար, ես թուրքի բերանից լսեցի, չը գիտեմ՝ ի՛նչ թշնամութիւն ունէր Բղդէն մեր դէմ, զիտարութեամբ և ընդհատ բռներով պատմեց Սահակը:

—Ս՛խ, ինձ է յայտնի կօլոտ Բղդէի թշնամութեան պատճառը, գեախ՛նը մոնեմ ես, որ հօրս ու նշանածիս արեւնտէրը դարձաց, Բղդէն կամենում էր ինձ քո ձեռքիցդ խլել, շատ աշխատեց, շատ հնարք գործ դրեց, բայց ատամը չը կտրեց. լուսահոգի հայրս խաչատուակեց, հեռացրեց, ես էլ երեսին թքեցի, երեսս շուռ տուի:

—Ուրեմն՝ Բղդէն հասաւ իւր փափագին, տարա՛ւ կօլոտ չարչին, հօրդ ու նշանածիդ գլուխը կերաւ՝ քեզ ձեռք բերելու համար՝ խոր յողոց հանելով ասաց Սահակը:

—Ո՛չ, կօլոտ չարչին իւր փափագին չը հասա՛ւ, Սհօ ջա՛ն, նա չը տարա՛ւ, այլ տարուե՛ց, կսկիծը մոռացած՝ հաստատապէս վճռեց Շողիկը, քո արևոյն և հօրս գերեզմանոյն եմ երդուում, որ Աղա-ջանի աղջիկը . Բստինենց հարսնացուն երբէք կին չի դառնալ իւր հօր ու նշանածի արիւնը թափողին, կամ ես ձեր վրէժը կառնեմ. կօլոտ չարչուց, և կամ, եթէ չը կարողացայ, գլուխս իմ երկու սիրեկաններին սիրուն մահի կը տամ:

—Անմահ Շողի՛կս... ես այժմ մեռնում եմ հանդիստ սրտով:

Մի բուռն զօրութիւն ոյժ տուեց հիւանդի թոյլ բաղկին, Սահակը մօտ քաշեց Շողիկի գլուխը և սեղմեց իւր կրծքին:

Վերջին ձիգն է եղել, որով լարուել են հոգեւարքի ջղերը, նո-

րա կոները թուլացան, մահն իւր սաւը թւը տարածեց ըզձատո-
ւոր երիտասարդի երեսին, նա փչեց իւր շունչը՝ զրկած իւր նշանածին։

— Ախ... ծուաց Շողիկը և լւեց ու պապանձուեց։

Ամաստ խաթունը բոլորից յառաջ ներս վազեց և գտաւ. նշա-
նածներից մէկին անկենդան և միւսին մեռելի գրկումն ուշագնաց։
Երկու սիրահարների շրթունքները միմեանց պինդ սեղմուած էին։

ԼԳ.

ԹՕԻԻՍ ԿԱՐՄՐԱԽԷՏ ԶՈՒԿՆ Է ԸՆԿԵԼ.

— Բարի լոյս քեզ, ա՛յ ջրատար Շուշան։

— Բարին հոգիդ, Տուտու նանի՛, համեցէք նստի՛ր։

— Է՛հ, ոչ նստելս է գալիս, ոչ կանգնելս, երկու շաբաթ է
օրն երեք անգամ ձեր քուչի գլուխն եմ հանում թէ չէ՝ ծնկներս
ծալուում են ու մնում, սիրտս փուլ է գալիս, ծարս կտրուում է՝
էլ յետ քաշ գալով յետ եմ գնում։

— Ի՛նչ կա։

— Ի՛նչ պէտք է լինի, աչքերս դուրս են թափուում, երբ ձեր
դուռն երևում է. ես կարծում եմ՝ թէ էս է՝ պէտք է գամ ու իմ
կորած հոգու ազպէր Աղաջանիս քաղցր զրոյցները լսեմ, բայց որ
միտքս է ընկնում, թէ ներս պէտք է մտնիմ ու երկու էրուած, խո-
րովուած, անտէր, անգլուխ անբաղդների մրմուռը լսեմ, գլխիս բոց
ու կրակ է վառուում։

— Ի՛նչ պէտք է արած, երեւի, իմ մեղքն էր, որ Աստուած երե-
սովս տուեց։

— Դու՛ հօ՛ դու, փորձուած կին ես, ոնց որ լինի, կը համբերես,
աչքս դուրս դա՛յ իմ սևապսակ Շողիկի համար։

— Ասացիր ու պրծա՛ր, Տուտու նանի՛, էդ ձար կորածի աղ-
ջիկը ոչ զիշերը քուն ունի՛ ոչ ցերեկը դադար, ոչ ուտում է, ոչ խմում
է, բերանը նշխարք չի մտնում, հարիւր խօսքին մի պատասխան չի
տալիս, հալ ու մաշ է եղել, էսպէս որ գնաց՝ վեց ամիս չի քաշիլ, սև
ու մութը գլխիս կը բերի, ինքն էլ էն կորածների ճանապարհովը
կ'երթայ։

— Բաս դու մա՛ր չե՞ս, չե՞ս կարողանում յառաջն առնել։

— Ի՞մ ձեռքիցն ի՞նչ կը գայ, ինքս էլ քշուածի պէս եմ:

— Ի՞նչ ես խօսում, քա՛, Նուշա՛ն, դու էլ հօ՛ երեխայ չե՛ս, մեռածի ետեւիցն ո՞վ է գնացել, որ մենք գնանք, որս ենք անմահ, բոլորիս ճանապարհն է, վաղ թէ ուշ՝ գնալու ենք, բայց քանի էս կոյր ու փուռ աշխարհումն ենք, պէտք է ապրենք, օր քաշենք. Աստուծոն էլ դժուար կը թուի, որ իւր ստեղծած մարմինը մենք տանջում ենք, ո՞վ է հակառակ, ծանր է, անտանելի է, ասեղ չես կորցրել, սարի պէս տղամարդն է զլխիցդ շուռ եկել, թագաւորաւայել փեսացուն է երեսխիցդ խլուել, մարդ որ հաւի ճուտ է կորցնում՝ սիրտն էրում է. մահը մերն է՝ մենք մահինը. քանի կարող ենք, պէտք է էնպէս անենք, որ բամբասանքի տակ չընկնենք:

— Ի՞նչ բամբասանք, մարդ որ իւր մեռածի համար գարգ անի, էդ բամբասանք է՞:

— Բաս էս լա՛ւ է, որ ծակ բերանը Նողիկիդ վրայ խօսում է, թէ քիթ ու բերանը փաթաթել է ու որբէկերի կնջ նման սև սուգ նստել. էդ մի՞թէ վայել է աղափ աղջկանը, էդ իւր ողորմած հոգի հօր անունին էլ անարգանք է, քեղ էլ անպատուութիւն է, իրան էլ թքանք է:

— Հօր ու նշանածի համար սուգ պահելն ամօթ է՞:

— Ձէ՛, Նուշան ջան, էդպէս չի՛, հօր համար՝ աղջիկն է, պէտք է ցաւի, բայց նշանածի համար՝ չի սագիլ. զիտես, մէ՛րս, հո՛ղն իմ զլխին, ի՞նչ ձայներ են փողոցէ փողոց քամու մէջ պտըտուում, ծակծկո՛տուին ասողների լեզուները, Նողիկիս պէս ամօթով աղջկայ համար էդ տեսակ բամբասանքնե՞ր. — չորանա՛յ հնարողի բերանը:

— Ի՞նչ են ասում, Տուտու նանի՛:

— Էս երկ օրն ես տասը կնջ բերան եմ պատուել ու ճանապարհ դրել, ասում են, որպէս թէ, լուսահոգի փեսացուդ զիշերը մինչև լոյս ձեր տանիցը չէր դուրս գալիս, իբրու թէ, իրանց կուրանալու աչքովը տեսել են, որ երկու նշանածները էդ ու որձ աղունիկների նման ժամերով կտուց կտուցի են տուած եղել:

— Հիմիկուայ մարդկանց մէջ, Տուտու նանի՛, խղճմտանքի կտոր չի մնացել, էն կորած Սհօն երկու տարի էր նշանած էր, դեռ երկու անգամ մեր ծածկի տակ չի եղել, էն էլ օրով ցերեկով, էն էլ վա՛յ ինձ, վա՛յ իմ հոգուն, ես եմ փչացած հոգու եղբօրիցդ թազուն

առն բերել, մի երկու ձու իւղի մէջ ջարդել, առաջը դրել, էս տնաշէնի աղջիկն հղպէս ժամանակը գլուխ է առել կորել, միան ծակերը մտել, ինչքան կանչել եմ, որ գալ, կողքին նստի, սատանի ձիու վրայ նստել է ու չի եկել. սաքի որ վերջն էս էր, շատ էլ լաւ է արել, որ չի եկել:

— Բնչի՞ էղպէս ես խօսում, Եուշան, Սոօն չէ՛ր, որ թլիսմի թղթերը ձեռիցս խլեց, լուսահոգի մարդիկ տուեց:

— Էն էլ մի բան էր, որ պատահել էր, թէ չէ խեղճն իր աներացուի հետ դեռ երկու խօսք էր խօսեցել. դրա համար պէտք է բամբասէի՞ն:

— Ո՞ր մէկի բերանին ձեռք դնես, Եուշան ջա՛ն, ասում են՝ տեսնողներ եղել են, որ Սահակն ամեն առաւօտ Աշտարակ՝ իւր խանութը գնալու՝ գիւղի ներքեւի աւերակի մէջ Շողիկի պէտքը քննել է ունեցել, սաքի թէ՛ Շողիկը կուժն ուսին ջրի ճանապարհից միշտ ծռուել, մտել է աւերակը, ի հարկէ՛, գիտէր, որ նշանածն էն տեղ իրան սպասում է:

— Ի՞նչ էլ հաւատում ես:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, ա՛յ դրանց օրը խաւարի, մէկին չես հաւատում, միւս բանն են մէջ բերում, դեռ կէսը չեմ պամել, ինչ որ խօսում են ու Շողիկի պէտքը քաղում. ի՞նչ էլ հարկաւոր է պատմելը, ես քարասիրտ եմ, որ դադուած և խաշուած մօր սիրտն ևս առաւել կրակեմ ու բորբոքեմ. ասար ես իմ յարգեւոր ու պարկեշտ Շողիկիցն էղպէս արարք ո՞նց հաւատում, ինչ որ երեկի ժամի պատի տակին, արեւոդումը նստոտած՝ գլխներիցը դուրս էին տալիս. էդ որ ճշմարիտ լինէր, մենք աւելի մօտիկ չէ՞նք, մենք աւելի շուտ չէ՞ինք նշմարի՛լ. անմեղ հրեշտակի պէս աղջկալ շքովն էղպէս կեղու փաթաթելն իրանց հոգուն մեղք չի՞:

— Ախար ի՞նչ են ասում, Տուտու նանի՛:

— Սաքի ուղիղ էլ որ լինէր, ամօթ չէր. երեկոքն ի՞նչ կարող էին կարծել, որ իրանցից մէկն ու մէկի օրերը համարած են, ջահէլներ էին, կը մտածէին, թէ էս օր չէ՛ մի ամսից պէտք է խաչ ու աւետարանի տակին միանանք, կ'սկսէին ջահէլութիւններ անել:

— Աստուած իրանց աղջկերանցն էլ էն փորձանքին հանդիպեցնի, ինչ որ իմ երեխին պատահեց, ով որ իմ աղջկալ անունը կ'ուզենայ ևւաքնել սուտ սուտ զրպարտութիւններով:

—Դու չառ էլ մի՛ տրտնջալ, նուշան ջա՛ն, ախար ըն՛ի՞ էք պատճառ տալիս, որ սա ու նա լաւ վատ մտածեն, ախար դու ինձ ասա, էն ի՛նչ անելու էր, որ քո աղջիկդ արեց. նշանածի հոգի տալու իրիկունը դուրս պրծաւ, գնաց նրա վրայ ընկաւ, նրա շընքովը փաթաթուեց, էս օր էլ ինքդ քո բերանովն ես խոստովանում, օր օտար տղայի համար գլուխը մահին է տալիս:

—Դէ պահաս նշանած չի կորցրել, որ չը տխրի, դու և ես էլ, որ նրա տեղ լինէինք՝ կ'անէինք, սիրում էր, հօ՛ սուտ չէր:

—Ո՞վ է ասում, որ չը սիրէր, իւր պարտքն էր, որ սիրէր էլ, խոնարհ էր էլ, բայց քեզ լաւ յայտնի է, որ պսակուած, տարիներով իրար հետ ապրած մարդ ու կինն իրար մահից յետոյ նորից պսակուում են. ընչի՞ համար դու չես մտածում երեխայի սրտի խոցն աւտղջացնել, ընչի՞ չես աշխատում մի լաւ տղայ գտնել, ձեռաց նշանել, ձեռաց պսակել, որ մինուճարիդ վրայից էլ—ալամի (համայնք) լեզուն կտրուի, ինքն էլ օր տեսնի ու մխիթարուի:

—Ի՞նչ ես խօսում, Տուտու նանի՛, դեռ խեղճ որբիս հօր երեք քառասունքը նոր է լրացել, դեռ Սհօյի գերեզմանի վրայ դրած մօխը նոր է հանգստացել ¹⁾, դու կամենում ես, որ ես աղջիկ նշանելու և մարդի տալու հոգս քաշե՛մ, կորցրածներիս ամայի դաշտումն էի գտե՞լ:

—Ի՛նչ արած, քո երեխին դարդամահ չ'անելու համար, քո մի հատ զաւակիդ վրայից աշխարհքի ասակուսէն վերացնելու համար՝ պէտք է ատամներդ հուսւ տաս, սիրտդ պնդացնես ու պապենական սովորութիւնի գլխովը թռչես:

—Առաջինը՝ որ ես էգ բանը չեմ անիլ, երկրորդը՝ որ էս բոպէիս ո՛ւր է էնպէս տղայ, որ արժանաւորութիւն ունենայ ու զլիսապատառ վաղի իմ դուռը կտրի, իմ աղջկանն առնի. ոչովի մեղայրել չեմ կարող. ո՛ւմ աղջկանը պէտք է ուղեն. աշխարհքին լաւութիւն անող Աղաջանը թագաւորի պէս իւր ընտանիքի գլխին կանգնած է՞, որ ամեն մարդ իւր համար փառք ու պատիւ համարի նրա հետ բարեկամանալ: Տնաքանդի մարդն ունեցած չ'ունեցածն անշահ, անհաշիւ սրա նրա վրայ ցրուել է, մի մատը թուղթ ոչ տուել է,

¹⁾ Մեռելը թաղած երեկոյին գերեզմանի վրայ ծուխ են դնում:

ու թողել է, որ գիտենանք, թե ո՞ւմ մօտ ի՞նչ կայ. քանի ասում էի՝ մի՛ անիլ, վրէս վախո ծիծաղում, վախո բարկանում էր, հէնց գիտէր, թէ ինքը միշտ կենդանի կը մնայ, ամենքն իրանից կը քաշուին ու ժամանակին տարածը կը բերեն, յետ կը տան:

— Լուսահոգին, Շուշան ջան, վառութիւն հօ՛ւ չի՞ արել. մի՛ թէ դու կարծում ես, որ ձեր փողերը կը կորչին, կամ մարդ կը լինի, որ քո դրախտական մարդի լուծիւնը կը մոռանայ:

— Մէնի՛, չը մոռացա՞ւ Սալբու աղայ կօլոտ, չարչի Բղդէն, որ մեր փողովը մարդ դասաւ ու երբ կողբերն իւզակալեց, խեղճիս երեսին դուռը թրկացրեց, հեռացաւ՝ էդ հերիք չէր՝ էնքան իւր չափսը կորցրեց, որ ուզեցաւ աղջկանն իւր նշանածի ձեռիցը խլել. զլիններս տարաւ, մարդ զրկելով. դու էլ հօ՛ւ ջուհլակի մքուքի պէս գնում դալիս էիր. և երբ որ ծամոնը ցեխն ընկաւ, էդ քո անհոգի, անհաւատ, անաստուած, անխղճմօտնք կօլոտ Բղդէն թուրքերին կաշառեց, աներոջ ու փեսայի արիւնի մէջ մասը թաթախեց:

— Յետոյ դու աչքովդ տեսա՞ր, որ խօջա Բաղդասարը մարդիդ ու փեսիդ արինպարտը դառաւ, հոգուդ մեղք չի՞, որ ամեն քամու բերածի հաւատում ես:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, ասում են՝ մեր մահապարտն ինքը Բղդէն է, որ կայ. եթէ ես վկաներ կ'ունենայի, ես գիտեմ, թէ ո՞նց չոք է չոք դիւանի դուռը կերթայի և իմ արիւնը մոնողիցը վրէժս կը լուծէի:

— Տեսնո՞ւմ ես, Շուշան, դու խօջա Բաղդասարի վրայ բարկացած ես, բայց նա էնքան բարի է, որ ուզում քո տան վրայից սեն ու սուղը վերցնել. քեզ էլ, ինձ էլ, աշխարհքին էլ յայտնի է, որ խօջա Բաղդասարն էսօր մեր երկրի առաջին մարդն է, և եթէ մոքումը դնի, գլխաւոր չինովնիկի ու աղայի աղջիկը կ'առնի, շատերն իրանք են նորա ոտները լիզում, բայց նա ամենքի խնդիրքն երեսի վրայ է թողել և ուզում է քո քանկուած տունն ու տեղը նորից շէնացնել, նա քո աղջիկն ուզում է, որ քո մի հատ սև փողը ուրիշի վերայ չը կորչի:

— Դեռ մինչև հիմի է՞լ քո կօլոտ չարչի Բղդէն մեզանից ձեռք չի քաշում:

— Ս՛յ Շուշան, ինչպէս տեսնում եմ, Ստուած քո խելքդ բո-

լորովին առեւ է, բաղդն իր ոտովը քո դուռն է եկել, դու քացով տալիս ես. դու ո՞նց չես խօջա Բաղդասարին հաւանում:

— Ամօթ է, Տուտո՛ւ, դու ինքդ լաւ գիտես, որ Պօղոս աղենց ամալալ Սալբու տղէն ուրիշների տները քանդելով՝ խօջա չի դառաւ, մէկէլ՝ որ ես իմ տան գլխի ու փեսացուիս արիւնի տակը մոնողին սեւ մահը կը տամ, որ կոկորդին հուպ տայ, խեղդի, վերջացնի և ոչ թէ աղջիկ՝ որ լանջոցն ընկնի:

— Էլի ասում եմ, Շուշան, խեղճ արի քո աղջկանը, մի՛ թողնիր որ դարդոտուի, գլխին մի փորձանք բերի, կամ թէ տանը մնայ, անունը կէս փող շինի, դու ինքդ էլ Բաղդասարից մեծ մարդի կին չես, ողորմած հոգի Աղաջանը չէ՞ր, որ խամ կտաւի կապոցի տրորելուցը՝ ուսի մորթին ամբոյի եզան վզի կաշուց հաստացել էր:

— Դո՛ւրս իմ տանիցը, ջադուբաղ (չէո՛ւ) Տուտո՛ւ, մէկ էլ չը համարձակուի՛ս իմ դռնովն անցկենալ, թէ չէ ոտդ կը կոտրեմ, բերանիդ շափը ճանաչի՛ր, իմ տղամարդը ոչ ուրացել է իւր թիկունքի կապոցը և ոչ ուրիշի հացին կոյր է մտիկ տուել, նորա աշխատանքն իր ծակառի քրտինքն էր, նորա հացի մէջ ուրիշի արիւնը չի խառն եղել, էդպիսի մարդը քո գովածն է, որի մի քանի սեւ փողն աւքերդ շլացրել են, հոգիդ սեւեխս, ուզում ես իմ աղջկանն անբաղդացնես, գնա՛, հեռացիր, ասում եմ, յետինն ու առաջինը լինի՛, միւս անգամ իմ աղջկայ անունը բերան չը բերես, թէ չէ ինքը որ լսի, սիրտը վիրաւորուած է, էնպէս խօսքեր կասի քեզ, որ կը մնաս գլխիդ վերայ պտըտուելով:

— Չէ՛, Շուշան, չէ, քո Շողիկը խելօք աղջիկ է, կանչիր, թող գայ, եթէ ես մի քանի խօսքով նրան կամքի չը բերի, եթէ նա օրն էսօր Սալբու տղայի նշանը չը վերկալաւ, դու երեսիս թքիր:

Կանչելու հարկաւորութիւն չ'եղաւ, Շողիկը ներսի սենեակումն, ինչպէս երեւցաւ, լսել էր մօր և Տուտուի խօսակցութիւնը, նա դուռը բաց արեց և դուրս եկաւ:

Մայրն աղջկանը տեսնելուն պէս՝ զարմացքով և սարսափով յետ յետ գնաց՝ ձեռքերն օդումը տարածելով:

— Հասկանում եմ, մայրի՛կ, դու իրաւունք ունիս զարմանալու և աղջկանդ վրայ բարկանալու, ասաց Շողիկը ծանրախոհ դէմքով, հօրս ու նշանածիս կորցնելու օրից դու առաջին անգամն ես ինձ

տեսնում սանրուած գլխով, հիւսած ծամերով և զարդարուած Բաղ-
դադի թաշկինակով: Ես լսեցի քո և Տուտու նանի զրոյցը, երկար
ու բարակ մտածեցի, չափ ու ձև արի և գտայ, որ Տուտու նանի
առածներն ուղիղ են, մեռնողի ետևից մեռնելն չիմարութիւն է,
ինձ վայել չի ջահէլ օրս սեւացնել ու քո տխրութիւնի վրայ աւելի
տխրութիւն բերել. արի մայրի՛կ, մոռանանք անցկացած բաները,
արիւնն արնով չեն լուանալ, համաձայնի՛ր Տուտու. նանի խօսքին,
վերցրու Սալբու տղի նշանը:

— Զալ օձը կծի լեզուդ, քրքրուելու պտո՛ւղ, էդ քո խօսքե՛րն
են, դու չէի՛ր ասում, թէ հաստատ գիտես, որ հօրդ ու նշանածիդ
սպանել տուողը Բղդէն է, ինքդ չէի՛ր, որ ասում էիր, թէ մինչև
Բղդէի մի բուռն արիւնը չը խմես, քո ծարաւդ չի կոտրուիլ. հիմի
ո՞ր սատանէն քեզ իր թօռի մէջը խճճեց, ի՞նչ անցկացաւ, որ հօրդ
ռսկրները դեռ գերեզմանումը չը հանգստացած՝ դու ուզում ես նորա
մահուան պատճառի վիզն ընկնել, գետինը պատռուի՛, քեզ դէպէր
(դէպի վայր) տանի:

— Էրուած սիրտը շատ բան կասի, մայրի՛կ, աղաւում եմ, մի
բարկանալ ինց վրայ, լսիր մի անգամ քո աղջկանը և թող Սալբու
տղէն նշան բերի:

— Այրի՛ իմ խելօք աղջիկը, բեր էդ քո նաշխուն աչքերդ
պաշեմ, որ օրինաւոր ես խօսում, ընդուր են ասում՝ հիմիկուայ ջա-
հէլներն իրանց մեծերիցն աւելի խելք ու հասկացողութիւն ունին,
Շողիկի գլուխն իւր կրծքի մէջ սեղմելով՝ դարձաւ Տուտուն դէպի
Աղաջանի այրին:

— Լսիր ինձ, Շուշան, գողիդ քարերը թափիր (համոզուէր),
երեսի խօսքն աւետարանի կողքի գրուածիցն է, սրա սիրտը մի՛
կոտրիլ, սա անգին ջաւահիր (գահաբ) ու մարգարիտ է, սրա մեղքի
տակը մի՛ մոռնիլ, սրա սիրտը վկայում է, որ Բաղդասար աղադի
նման արար աշխարհըումը փեսացու չես ձարիլ, աչքի լուսի նման
կը պահի քո աղջկանը:

— Տուտու. նանի հոգին էլ վկայում է, որ Սալբու տղէն լաւ
փեսացու է, մայրի՛կ, թէ չէ պառաւ կին է, մի ոտը գերեզմանումն
է, ընչի՛ պէտք է իմ մեղքն ընկնի, էնպէս չի՞ Տուտու նանի, մէջ
մտաւ Շողիկը:

—Բ'... Ը'... Ը'... այսինքն... Հա'... Բաղդասար անդէն... դէ' մարդ ենք... ո՞վ գիտէ, զէ'... բայց լաւ ողջ է... հոգիս վրաս, կմկմաց պառաւր:

—Դէ տեսա՞ր, մայրի՛կ, որ Տուտու նանն իւր հոգուովն երգում է ուտում. եթէ էգպէս է, խնդրում եմ, դու համաձայնես, ես էլ, թէպէտ մինչև օրս ասում էի Բղդէին... ո՛չ, ո՛չ... Բաղդասարին, բայց հիմի Տուտու նանի խօսքովը սիրեցի... հը՛, մայրի՛կ, ի՞նչ ես լռել, աղաւում եմ, խօսք տուր:

Այս խօսքերով Շողիկը փարեց մօր պարանոցովը:

Տուտուն չընկատեց, որ մօր ու աղջկայ մէջ մի քափուհն տեղի ունեցաւ:

—Ի՛նչ արած, Տուտու նանի՛, կերելի, երեխիս ճակատի գիրն էսպէս էր, ղնա Սալբուն ասա՛, թող նշան բերեն, յայտնեց վերջապէս Շուշանն իւր հաճութիւնը:

—Բայց մի պայմանաւ, Տուտու նանի՛, աւելացրեց Շողիկը, որ հարսանիքը շատ չուշացնի, նշանը ծածուկ լինի, իսկ հարսանիքը փառաւոր, և մինչև պսակի օրը մեր դուռը չը բանայ:

—Ա՛յբի՛ս ու գլխիս վրայ, ագիզ ջան, հէնց էս իրիկուն, եթէ կ'ուզես, նշանդ կը բերենք, մի շաբաթից յետոյ էլ գլուխդ կը կապենք, սլսակ կը տանենք:

—Կարմրախէտ ձուկը թօռս ընկաւ, մտածում էր Տուտուն՝ շտապելով դէպի Բղդէի պալատը:

Այս գործողութիւնը կատարուեց Բղդէի Քիճլիղից վերադարձի առաջին և եթ շաբաթը:

Բղդէի առաջին գործն եղել էր Տուտուի ձեռքով այս վերջին փորձն ևս անել. — եթէ չը յաջողուի, ըննութեամբ դուրս կը քաշեմ տանից, վճռեց Բղդէն, այժմ էլ Աղաջան չը կայ, որից քաշուիմ, Բստինենց Սհօ չը կայ, որ ճանապարհիս քար ձգի (արգելք լինիլ):

Ոչինչ միջոցներ պէտք չ'եղաւ, մի կերպասեայ կարմիր գլխի ծածկոց և մի մատանի նոյն երեկոյին Տուտուի ձեռքով նշան ուղարկուեց Բղդէի կողմից Աղաջանի տունը:

ԼԴ.

Խ Ա Ջ Ե Ղ, Բ Ա Յ Բ

Շատապիւր կշեռքի մի թաթը ոսկի լցրու, միւսումն ինձ նստացրու, քաշի՛ր ու ինձ սուր, լաւութիւնս ի՛նչպէս պէտք է վճարես, ձեռաց խնամախօս գնալս ու հարսանիքիդ փաւի հոտը աշխարհքովս վեր անելը մին եղաւ:

— Հա՞, վերի ոտումը պատրաստ է՞ր, սառնութեամբ պատասխանեց Բզդէն Տուտուին, երբ վերջինս հեւալով ներս ընկաւ, աւետիքը սուեց, չէ՞ դու երբ որ Փամբակաձորից թլիսմի թղթերը բերիր ու ջհուտ Աղաջանի շեմքի տակ թաղելու ժամանակ Բստինենց Սոօյի ձեռքը ձգեցիր, յոյսդ կտրեցիր՝ թէ այսուհետեւ Շողիկն ինձ համար պաս դարձաւ:

— Իսա ինձ ո՛նց պիտես, իմ լեզուն հարիւր թլիսմ ամի, պարծեցաւ պառաւը:

— Ուրեմն նշանածի անունով թուլանալ յետ դալը, որբւէրի կնոջ պէս քիթ ու մուկը փաթաթելն աշխատողութիւն է՞ր. ես սուսում էի, որ քեզ քարհալած բորիկ կը փակցնեն. խեղձ Սոօ՛, նա էլ հաւատացած է եղել, թէ ջհուտ Աղաջանի դարմը՝ գժուած ու ցնորած՝ իր համար պուխը մահի պէտք է տար. ուղիղ է ասած՝ թէ կին արմատին հաւատացող աղամարդն իր ձեռքով իր որոգայթը կը պատրաստի, չէ՛, Շողիկ ջա՛ն, չէ՛, ինչքան էլ քեզ սիրեմ, ինձ քեզանից աւելի կը հաւատամ, ինձ արածացնել չես կարող, ես Բստինի թուր չեմ, ինձ խօջա Բաղդասար կասեն:

— Վո՞ր, ա՛յ տղայ, Բաղդասար ջա՛ն, ընդուր են ասում՝ թէ քեզ էլ չը պէտք է հաւատալ, դեռ խեղձ աղջիկը ձեռքդ չի ընկել, վրոն իրաւունք ես բանացնուս. դու հէնց կարծում ես, թէ ձեռաց, խօսքը բերանիցս թռաւ թէ չէ՛ մէր ու աղջիկ ոտքերս փաթաթուեցի՛ն, չէ սիրելիս, եթէր դալլի աւետարանն եմ կարգացել մօրն առանձին, աղջկանն առանձին. շատախօս օձ աւստնողի (թոփի՛) նման էնքան սուտ ու ուղիղ փել եմ, բերանս փրփրակալել է. դեռ մայրը ողորմութիւն էր, աղջկանը մինչև ճանապարհի բերի, հողիս բերանս եկաւ:

— Ի՞նչ էր դուրս տալիս, ինձ չէ՞ր հաւանում:

— Ա՛յ քեզ մատաղ, քեզ ո՞վ կարող է փուղ դնել (պատասխանելով), քեզ Աստուած է հաւանել, Շողիկն էն էր ասում, թէ ինքն աւիտ է արել՝ աշխարհ չը մոռնել, սեւ պէտք է հագնիմ, ասում էր, վարպետ (կոյս) պէտք է դառնամ, հօրիցս մնացածը խօնկ ու մոսի պէտք է տամ ու մինչև մահս հօրս ու նշանածիս գերեզմանների վերայ ճրագլոյս վառեմ իրիկուն առաւօտ:

— Եւ յետոյ էդպէս շո՛ւտ մոռացաւ խոստումը:

— Ա՛յ ողայ, ախար դու ո՞ւմ ջանս ուզենաս, որ սարսափ չը ձգես, ասացի՝ որ մեր խօջա Բաղդասարն էնպէս կ'անի, որ մէր ու աղջիկ մի կտոր հացի կարօտ կը մնաք, ասացի՝ որ դու իբրև թէ, երդում կրակ ես անում, թէ էն հնարքը գործ կը դնես, որ Աղաջանի պարտքատէրերից և ոչ մէկը մի սեւ փող չի մխուր դալ (խոսելով), յետոյ իրանք չոքէ չոք ստիպուած կը լինին գալ, ոտքերդ փաթաթուիլ, բայց դու քացով կը տաս, փողոց կը շարտես:

— Մարդարէացել ես, վերջն էդպէս էլ կը լինի:

— Ե՛հ, ես որ իմ պարտքը կատարեցի, գործարարի (սարգ) նման երկուսի ոսկերն էլ իմ փառիս (սպասն) մէջ խծծեցի, ասլորանքը քոնը շինեցի, դու էլ շուտ արա՛, ձիու խամ քուռակի պէս բերանը սանձ դիր, թամբը մէջքին կապիր, վրէն նստիր, յետոյ երբ որ խամահանուկ եղաւ (վաթուհ), ինչպէս քո սիրտը կը ցանկանայ, էնպէս էլ պահիր, ասլորանքը քոնը չի՛:

— Ուրեմն վերջին խօսքն ի՞նչ էր:

— Երբ որ մօրն իմ կողմը քաշեցի, աղջիկը շուարեց, մնաց, մի քիչ փնթփնթաց, մրթմռթաց, բայց վերջը ուսերը վեր քաշեց, գլուխը կախեց ու ուհի եկաւ (հրապարակելով). Տուտու նանի՛, ասեց, Ֆուշուա-Փալաքը ¹⁾ զար, ինձ չէր կարող թեքել, բայց քո լեզուն աւելի սուր ու խօսքդ աւելի կտրուկ էր, գնա, ինչ որ քո կամքդ կը հաճի, պատասխան տար, միայն ինդիր, որ հարսանիքն չպապեցնի, ինձ աշխարհքի լեզուի տակիցն ազատի:

— Ափսո՛ս իմ մեծ ու պստիկ կնեազներ: Հիմի նրանք եթէ գործի մէջ լինէին, Մեծ կնեազը խաչեղբայրս կը դառնար, Փոքր

¹⁾ Ֆուշուա—Փալաք նոյնն է ինչ Մեֆիստոֆելը:

կնեազը փեւ-եղբայրս, էն ժամանակը աշխարհքը նախանձու կը տրաքէր։ Այս ցաւն էր որոճում բաւական միջոց Բղդէն Տուտուին ճանապարհ դնելուց յետոյ։

— Ոչինչ, խասը չը գտնողը խամով էլ կը բաւականանայ, կնեազները չեղան, թող նրանց միրզէն (Գրգիբ) լինի խաչեղբայրս, միւթարեց ինքն իրան Բղդէն և ձին հեծաւ, քշեց դէպի Զէյվա դիւղը, ուր էր այն ժամանակ զաւառապետի բնակարանը։

Կաւառական գրագիրը սիրով յանձն առաւ Բղդէի խաչեղբայրութիւնը։

ԼԵ.

Հ Ա Ր Ս Ա Ն Ի Ք

Թնդաց կարբու զաւառը, թէ Բղդէն շուտով պսակուում է Զհուտ Աղաջանի աղջկայ վրայ, լսողը զարմացքից սառած մնում էր ու իր ականջներին չէր հաւատում. էլ հացակեր չը մնաց, որ խեղճ Շողիկի վերայ բերան չը բանար, ոչ մէկը լաւ չը խօսեց. առաջինից մինչև յետինը դատեցին ու դատապարտեցին հօր ու նշանածի յիշատակը ոտնակոխ անող ապերախտ աղջկանը, բոլորեքեան եկան տնի համոզմանը, թէ աղջիկ կոչուածդ, արդարեւ, վաղի առածի պէս՝ անկորիլ ձմերուկ է, մինչև հարիւր անգամ չը փորձես, չես հասկանալ յատկութիւնը, ամենեքեան կարծեցին, թէ իրանք սխալած են եղել Աղաջանի աղջկայ մասին և թէ մի այդպիսի դիւրահաւան աղջիկ մի օր էլ իւր ամուսնուն կը դաւաճանի, շատերը ուրպիսի եղան, որ կճուճը գլորուել է ու խաւփը գտել, Բղդէի նման մարդին այդպիսի կին լաւ հատուցումն է։ Նոյն ինքն տէր-Յակովբը, որ Աղաջանի մահից յետոյ մի տեսակ խնամատարի բարոյական պարտաւորութիւն էր յանձն առել իւր վերայ՝ Աղաջանի աջրուն ու որբին իւր հովանաւորութեան ներքոյ ունելու՝ նա ևս շատ խոժաւուեց Շողիկի անմիտ ընտրութեան մասին։ Այս ամենը լսում էր Աղաջանի աջրին և արաքուտտ լուում, ոչինչ չէր պատասխանում, իսկ ներքուստ, իւր տանը ուզում էր քրքրել, քձձել իւր «աներես ու լպտառած» աղջկանը, որ մի վհուկ Տուտուի խօսքով իւր տան անունը լակ ձու շինեց, պատովը տուեց։

Նոդիկին դատափետում էին առաւելապէս իւր ընկերակից աղ-
ջիկները, թքում և յանդիմանում էին, թէ նա ո՛չ նշանածի համար
պէտք է այնպէս տխրէր և ո՛չ այս շափ շուտ նրան մոռանար և ա-
ռաջին անգամն իրանց դուռը բաղխողի գիրկն ընկնէր:

Բնկերներին Նոդիկը ոչինչ չէր պատասխանում, իսկ մօրը միշտ
կրկնում էր, համբերի՛ր, մայրի՛կ, չէ՞ որ ես Ցուտուն խօսք տալու
նստապէս քո ականջումը փսփսացի:

Ինձ էլ քեզ հետ յիմարացրիր, ես էլ մի անխելք կին՝ հա-
ւատացի, թէ քո ձեռքիցդ կը գալ իջող Բզդէից հօրդ արիւնը
սղահանջել. տակից դուրս եկաւ, որ դու մարդի գնալու համար
զրուի ես եղել պատուելիս:

— Ուրբաթ, շաբաթ, կիւրակէ, մայրի՛կ, դու քո բարի աչքովդ
կը տեսնես, թէ ես ի՞նչպէս կը ծխեցնեմ դուր մուկը շարի
Բզդէի քթումը:

Եւ Նոդիկը մօրը շատ չը վիրաւորելու համար, զրուի էր առ-
նում, հեռանում:

Վերջապէս, ուրբաթ շաբաթ, կիւրակէն հեռու չէր, շուտ
վրայ հասաւ:

Բզդէի նորաչէն պալատն առաջին անգամն է ծառայում իւր
նշանակութեանը, ասեղ ձգես, գետինը չի ընկնիլ. հրաւիրուածները
միայն Կարբու հասարակութիւնը չէ, Քասաղ գետի երկայնութեամբն
եղած բոլոր գիւղերի նշանաւոր քէթիուգէքն ու տանուտէրներն
այն տեղ են:

Առաւօտեան ութ կամ ինն ժամն է, հարսնաւորները շրջապա-
տած հարսն ու փեսային՝ պսակ են գնում: Եկեղեցին լիքն է հան-
դիսականներով, կարելի է ասել, որ Կարբու եկեղեցին իւր կրկին շէն
արած օրը կարգաւորց ցայսօր այսքան ժամաւորներ չի տեսիլ, տէր-
Յակովբը, շուրջառաւորուած է և սեղանի առջևը կատարում է
պսակի խորհուրդը. նորափեսայի դէմքին յաղթող զօրապետի ինքնա-
սիրութիւն է նկատուում, նա ուրախ է, բայց խոր հոգեբանն այդ
պայծառ դէմքի ներքոյ մի վրիժառութեան տրամադրութիւն կարող
էր նկատել:

Ահա հասաւ բուն պսակի ահաւոր խորհրդի ժամը. տէր Յա-
կովբը հրամայեց հարսն ու փեսային երեսները միմեանց դարձնել. նա

ուրիշ քահանաների նման չը բաւականացաւ Մաշտոցի բառացի ծխականաւարութիւնով, նա փակեց դիրքը և մի քանի պարզ խօսքերով հասկացրեց նորընծաներին իրանց փոխադարձ պարտականութիւնները. ապա խօսքն ուղղելով դէպի նորափեսան՝ հարցրեց Մաշտոցի խօսքերով. — որդեա՛կ իմ, մի՛նչ և իմահ տէ՛ր ես:

— Տէ՛ր եմ, բարձրաձայն խրոխտանօք շէշտեց Բղղէն:

— Ի՛սկ դու՝ որդեա՛կ իմ, մի՛նչ և իմահ հնազա՞նդ ես, երկրորդ հարցը տուեց տէրտէրը նորահարսին:

— Ո՛չ, մի ժամանակ, երեսի թսնձր քօղը յետ ձգելով՝ գո՛եց Դողիկը:

Ամբողջ հանդիսականները պարզ լսեցին ականջ ծակող, սարսափելի, արտասովոր և տարօրինակ խօսքը:

— Ի՛նչ, աչքերն ուրեքելով՝ բարկութեամբ հարցրեց քահանան, ի՛նչ ասացիր:

— Ասացի՛ ու է՛լի ասո՛ւմ եմ, աէ՛ր հա՛յր, դո՛ւք էլ՝ պատուելի հարսանիքաւորնե՛ր, ինձ ներեցէ՛ք, որ ամենքիդ նեղութիւն տուի և էստեղ հաւաքուելու պատճառ եղայ, ձեր բոլորի առաջին ես՝ մի որբ ու անտէր աղջիկ՝ համարձակուում եմ թքել եմ հօր ու նշանածի արենտիրոջ երեսին, ես կատարում եմ իմ նշանածին ու հօրս զերեզմանին տուած խօսքս, յայտնում եմ ի լուր աշխարհի, որ հաստատ գիտեմ և հաւատացած եմ, որ իմ հօր արդար հացին կոյր աչքով նայող երախտամուռ երբ որ տեսաւ, թէ քանի հայրս ու նշանածս կենդանի են, ինքը չը պէտք է կարողանայ ինձ իւր ճանգը ձգել, մոքումը դրեց դիւական հնարքներով իւր ցանկութիւնը գլուխ բերել. իմացած կացէ՛ք ամենքդ, որ Մողնու սուրբ Գէորգի վանքը կոխել, կողոպտել տուողը չարչի Բղղէն էր. սա ինքը առաջուց վարձած է ունեցել Ք. զիւղացի բեգզադէքանցը, նրանց ձեռքով է համոզել թուրքերին և վանքի վրայ բերել. սա շատ լաւ գիտէր, որ թէկուզ աշխարհքի նեղ մամանակն էր թէկուզ ամեն մարդ իւր գլուխն ու ընտանիքը պահելու հոգսումն էր, թէկուզ ամեն զիւղ ինքն իրան դժուար էր պաշտպանում, բայց եթէ մէկը համարձակէր մեր վանքերին ու եկեղեցիներին դիպչել, ամեն հայ կը մոռանար տուն, տեղ, որդի, ընտանիք, կը թողէր ունեցած չ՛ունեցածը թշնամու ձեռքին ու ինքը կը վազէր իւր Աստծու տունը:

պաշտպանելու, գիտէր էս անխղճմտանքը, որ եթէ մի փոքրիկ երեսայ էլ գար վանահօր կողմից և յայտնէր, թէ վանքը կուրեցին, բոլոր գիւղերը գլխապատառ կը վազէին հայր սուրբի հրամանը կատարելու. շատ լաւ յայտնի էր էս դաժան հոգուն, որ Կարբուց օգնութիւն գնացողների մէջ հայրս ու նշանածս էլ անսպառնալի կը լինէին, և եթէ կռուիցն էլ ազատ պրծնէին, իւր վարձած թուրքերը մի տեղ հնարք կը գտնէին սրա օձ խորհուրդը կատարելու:

Ոչ ոք չընդհատեց կրակ կտրած օրիորդին, խորին և մեռեալ լռութիւնը թագաւորել էր եկեղեցումը, ճանճի բզզոցը լսուում էր. ինքը Բղդէն սևացել, ածուխ էր կտրուել, շրթունքները շարունակ կրծոտում էր, նկատելի էր, որ աշխատում է որ և է պատասխան տալ, բայց կոկորդը ցամաքել, լեզուն բերանումը չորացել էր, չէր շարժուում:

— Ես դեռ չեմ վերջացրել, սառնութեամբ աստիճանաբար բարձրացրեց իւր ձայնն աղջիկը. դո՛ւ, Կօլոտ Բղդէ՛, փափագիդ մի մասին հասար, ճանապարհդ լացնացաւ, մէջդ ձխացիր, ուրախացար, թէ այս է՝ որ տիրեցիր անտէր աղջկանը, հիմի՝ որ կը խեղդես ու քո կինը կը շինես: Բայց չէ՛, սխալուած ես, քո փորած հորի մէջ ինքդ երկու ոտքո՛վ ես ընկել, Աղաջոնի աղջիկը հալալ կաթնակեր է, նա իւր հօր հարազատ զաւակն է, ես ոչ մի ժամանակ քո պէս խեղճերի արիւնը ծծողին կին չեմ դառնալ, ես կոյս եմ և կոյս Հոսոմսիմի (Հոթիթիմի) նման քեզ պէս խոզին քաշ պէտք է տամ գետնի երեսին, որ հօրս ու նշանածիս գլուխը կերար, գլխակե՛ր, արենխո՛ւմ:

— Ը՛ն... չո՛վ... կը... հա՛ս... տա՛... տե՛ս, կակաւեց Բղդէն, բայց նողիկը ժամանակ չը տուեց շարունակելու. մօտ երկու ամիս է, որ իմ նշանածը սառը գերեզմանումն է, գոչում էր նա, բայց նրա հոգին դեռ չի հանգստացել, դեռ գերեզմանի վերայ անտես, աներևոյթ պտըտուում է, ես նրան խօսք եմ տուել մինչև իմ խօսքս չը կատարեմ, Բստինենց Սահակի հոգին երկինք գնացողը չի. նրա աչքը ճանապարհի է, որ ես քեզանից նրա արիւնի վրէժը պէտք է առնեմ, և կ'առնեմ. երկու ամիս է, հնարք չի մնացել, որ չը մոռա՞ծեմ, ուզում եմ էնպէս վրէժ հանել, որ դեռ ոչով լսած ու տեսած չը լինի, կամեցայ խանչալը յառաջ քո սիրտը ցցել, յետոյ իմ, բայց

մտածեցի, որ քո կեղտոտ արիւնն արժան է խառնուել եմ մաքուր արիւնին, ես աւելի լաւ համարեցի այնպէս բան անել, որ դու կենդանի մնաս, բայց ուրախ օր չը տեսնես, խղճմտանքիդ առաջին սեւերես մնաս, խղճմտանքդ ծանգերով սատանայ դառնայ ու սիրող ծանգոտորի. ես դաայ այդ բանի հնարքը. շատ չի քաշիլ՝ կուրանալու աչքովդ կը տեսնես...

— Բաւական է, աղջիկս, ուղում էր միջամտել աէր Յակովբը, բայց Շողիկը ժամանակ չը առեց:

— Ահա՛, կօլոտ Բղդէ՛, ես իմ ասելիքներս ասացի, առ՛, աչքդ կոխի՛ր քո ուղարկած հարսնութիւնի քօղը, որը թօւ շինեցիր, ձկան նման ինձ մէջը փաթաթեցիր. բայց ես էն ձկներիցն եմ, որ թօռդ գլխիդ պատուում ու միջիցը դուրս եմ փախչում:

— Շողիկը կորեց իւր գլխի զարդերը, իւր բերանը փակող շղարշը և Բղդէին շարտել. հետն էլ թքեց երեք անգամ՝ նրա երեսին, երկու ամուր աստակ և իջեցնելով՝ հաստատ քալելով դուրս գնաց եկեղեցուց:

— Բռնել տուէ՛ք, ո՛ւր էք թողնում փախչի, դարձաւ լացակրկնած Բղդէն դէպի իւր խաչեղբայր գաւառական գրագիրը, այդպէ՛ս պէտք է պաշտպանես բարեկամիդ և քո խաչեղբայրութեան պատիւը:

— Բռնեցէ՛ք, տանուտէ՛ր, յանդուգն աղջկանը, դրա արած անպաւորութիւնն ինձ է վերաբերում, ես եմ այսօր այս հարսունիքի գլուխը, հրամայեց գրագիր աղէն սրտամնայ, վիրաւորուած և անդուսալ բարկութեամբ համբերեցէ՛ք, տեսէ՛ք, թէ ես դրան ինչ տեգն եմ ձգում, ոտները քօթուկի ¹⁾ մէջ փթացնեմ, որ խնկըը գլուխը հաւաքի, ինքը գայ իւր նշանածի ոտքերն ընկնի:

— Տանուտէրին կարգադրութիւն անելու կարիք չեղաւ. ժամաւորները միանգամից դուրս վազեցին և ձայն ձայնի տուած՝ գոչում էին. բռնեցէ՛է՛ք, բռնեցէ՛է՛ք:

Նորափեսայ Բղդէն, երեւի ոգևորուած իւր պաշտպան խաչեղբօր խօսքերից՝ գազան էր կարուել, բազմութիւնը ճեղքելով՝ ամե-

¹⁾ Թթուկ ծառի հաստ կոճղ է, որի մէջ փակում էին կալանաւորների ոտքերը:

նից յառաջ վազեց նա և հասուէհաս էր Շողիկի հագուստի քղանցը ձեռքը ձգելու՝ ձիշդ Կիզի-մատուռ զանգակատան դրան առաջին, ուր ուղղուել էր նորահարսը:

Հա՛, հա՛, հա՛... երեսը դարձրեց աղջիկը դէպի իւր փոսացուն և զլուխը թիկունքի կողմը թեքած՝ քրքչում էր երկար ծորելով իւր անվերջ ծիծաղը: Հա՛, հա՛, հա՛, չարչի Բղդէն ուզում է ազատ թռչունին թռած ժամանակն իւր թօռի (ցոնց) մէջ խճճել. ա՛յ, սա՛ է իմ պաշտպանս, սա՛, էս սուրբ Կիզի մատուռը, ո՛նց կը համարձակուիս սրա մէջը մոնել:

Այս խօսքերից յետոյ Շողիկը ներս մտաւ զանգակատունը:

— Իրանից էլ լաւ թօռ չէր լինիլ, հիմի էլ չե՛ս կարող ձեռքիցս ազատուիլ, գոչեց Բղդէն և աղջկայ քամակից ներս բնկաւ մատուռի մէջ:

Ո՛վ սպրտափ, Բղդէն քարացաւ՝ և մնաց սառած մատուռի միջնավայրումը, նրա աչքերը սեւացան, ականջները խշխշացին, զլուխը պոտյա առաւ:

— Ի՜նչ էր այս:

Շողիկը վայրի կատուի արագութեամբ մագլցելով՝ վեր է բարձրանում մատուռի կոփածոյ պատի մակերեւութի վրայով դէպի զանգակատան կաթուղիկէն՝ շուտ շուտ վերելից կատաղի հայեացքներ արձակելով իւր թշնամու խրտնած եզան նման չուած ու սլուցած աչքերին, կատարեալ ծաւկոռոռում կամ ալաւակչակ (փայփայէի) թռչուն էր Աղաջանի գոռսորը, որ ծառերի բների վրայով ազատ սորորում էր:

Ահա կանգնած է նա ուղիղ կաթուղիկէի պատուանդանի յառաջ եկած քարերի վերայ. մի ոռնաչափ տարածութիւն հազիւ թէ լինէր պատուանդանի լայնութիւնը. կաթուղիկէն շինած օրից վայրի աղաւնիներն ու ճնճղուկները միայն են հանգիստ առել Շողիկի ապաստանած տեղումը:

— Նայիր ինձ, կօլոտ Բղդէ՛, զիլ և սուր ձայնով գոչեց աղջիկը, զիլ՝ որքան մի մանկամարդ օրիորդի կոկորդը կըզօր էր:

Բղդէին թուեցաւ, որպէս թէ ոսկիները գոռնելու օրուան ահարկու և զարգանդիլի թնդիւնն էր, որ այսօր առաւել հուժկու արձադանգ տուէց զանգակատան ներսը, միևնոյն այն օրուան ուղա-

Լորութիւնը տիրեց շարաքաղէ շարչու նեարդերի վերայ, նրա աչքին երևաց, իբր թէ սրբավայրը տեղահան հղած՝ տառանդում էր և մօտ էր փլեւելու, Բզդէին լսելի եղաւ մինչև սնգամ՝ այն կռանի հարուածը, որ ինքը երկու տարի յառաջ իջեցրեց Կիզի մատուռի պատուհանի քարին, որի տակից նա հանեց ոսկիքը:

Բզդէի միտքն եկաւ առաջին անգամը ոսկիքը գտած օրն արած խոստումը. նա ինքն այս իսկ տեղում ուխտել էր տարեկան հինգ նաւակառեացը մի մի սպլտակ գաւը զոհել Կիզի մատուռի սիրոյն, բայց մինչև էսօր և ո՛ւ մի հաւի ձագ չէր մորթել: Ահա՛, այսօր, իւր բաղաւորութեան օրն ուխտն իւր գլխին խռով է կենում, իւր նշանածին Աստու սեղանի առաջից իւր ձեռքիցը խլում է:

—Ա՛յ մարդիկ, աղայ խաչեղբայր, հեծկլտում էր ահաս մանուկի պէս Բզդէն՝ դառնալով իրան շրջապատողներին և գաւառական գրագրին, դուք սիրտ չունի՞ք, դուք աղամորդի չէ՞ք, լնչի՞ էք թողում, որ ջհուտ Աղաջանի աղջիկն ինձ վերայ ծիծաղի, բարձրացէ՛ք, բռնեցէ՛ք, բռնութեամբ քարշ տուէք, ժամը կոխեցէ՛ք և իմ վրայ պսակեցէ՛ք,

—Դա աղջիկ չի, դա սատանայ է, դա ալք է, պատասխանեցին ամեն կողմից. մարդը, մարդի որդին կարո՞ղ է էս հայելու պէս կոկ պատը բարձրանալ, սատանի եղունկները միայն կը բռնեն քարերի տաշուածքների խոռուփոթները:

—Ի՛նչ, ղեապա՛յ (աճաբդէ, ցած) կօլոտ Բզդէ՛, ի՛նչ, դու զօռով ես ուզում ինձ քո կինդ շինել. լսի՛ր, ճիշտ արձակեց Նողիկը վերելից, լսի՛ր վերջին խօսքս. դու քո շար ցանկութիւնին չը հասար, հօրս ու նշանածիս արիւնն էսօր վրէժ են պահանջում և ես տոնում եմ նրանց վրէժը քեզանից: Հեռո՛ւ, մարդի՛կ, յետ քաշուեցէ՛ք, տեղ տուէ՛ք, ես պէտք է Բզդէի գլխին մի էնպէս խաղ խաղում, որ քանի կենդանի է, ուրախ օր չը տեսնի. քանի էս օրը միտքը բերի, կայէնի նման սար ու ձոր ոտնատակ տայ ու ո՛ւ մի տեղ հանգստութիւն չը գտնի, չէ՛, Բզդէ՛, չէ՛, Բառինենց հարսնացուն գազանի ձանգը չընկաւ, ես գնում եմ հօրս հրամանով իմ Սոջի հետ էն տե՛ղ միանալու, էնտե՛ղ, տե՛ս, ահա էնտե՛ղ, երկնքումը՝ հրեշտակների կողքին:

Ո՛վ սուրբ Կիզի մատուռ, դու մեղք չը համարես, կանչեց Նո-

ղիկը բազկատարած և գլխի վայր ցած ձգեց իրան ահագին բարձրութիւնից:

Լաւ էր, որ խուժանը սարսափած աղջկայ խօսքերից, ոմանք դուրս փախան և ոմանք պատերի տակ քաշուեցին, ապա թէ ոչ, մի քանիսը կը խորտակուէին, անշուշտ, նրա դիակի ծանրութեան ներքոյ:

Շողիկի զանգը ձեղքուեց, ուղիղը ցրիւ եկաւ մատուռում թափուած քարերի մէջ:

Կիզի-Մատուռի յատակը հարթ չէր. երկրաշարժերն ու Քրիստոսի խաչին թշնամի անհաւատներն ամայութեան դառուպարտուած սրբավայրերից շատ սակաւները թողել էին անխախտ. երկարատեւ ժամանակն իւր աւերչութեան դատակնիքը, ուրիշների թուում, դրել է և Կարբու զանգակատան վերայ, պատերի խախտուածքներից և կաթուղիկէից ցած գլորուած քարերն և կրային աւազախառն չորացած՝ և քարից առաւել ամրապնդուած շաղախներն ու խճերը ցրուած էին գեանին:

Այս քարերից մէկի սուր անկիւնը ցցուելով Բղդէի զոհի ուղեղի մէջ, վերջ դրեց նրա կեանքին:

Սոյն այս բոպէին մի մարդ՝ արբած զինուորի նման՝ իւր կանգնած տեղը սկսեց տարուբերուիլ, նորա աչքերի կոպերը ծածկուեցին ճակատի ոսկրի ներքոյ, քթածակերը լայնացան, բերանի կապը առաձգական ռետինի պէս ինքնին յետ էր բացուում և կրկին կուչ գալիս, լեզուն հաստ շրթունքների վրայով մի թիզ կախ էր ընկել. մի զարհուրելի ձիւաղի կերպարանք էր ստացել ուշակորոյս մոլորուածի, առանց այն էլ՝ դաժան կերպարանքը: Անհաստատ դրութիւնը կարճատեւ էր, մի երկու վայրկեան՝ և կիսացնորի ոտքերն անզօր գոնուեցին հաւասարակշռութիւն պահպանելու: Ինչպէս մի հաստաբուն ծառ, որ փայտահաստի սուր կացնի հարուածներից դողդողալով՝ կամենում է, կարծես, մի քանի բոպէ դիմադրել իւր թշնամուն, բայց վերջը ստիպուած է լինում թեքուել մի կողմի վերայ և ահագին թնդիւնով գետնին դիպել, այդ ձևով տարուբերուեց թշուառականը, մի ճիւ միայն արձակեց և զրիկալով՝ մի կողքի վրայ տարածուեց զանգակատան մէջ: Եթէ կտրած ծառի օրինակը բաւական չը պարզեց վայր ընկնողի դրութիւնը, մենք կարող ենք ամեն

օր սպանդանոցում ներկայ գտնուել մորթուելիք անասունին. ճիշդ համանման կերպով գետին է ընկնում մնադործի պարանով ոտքերը պրկած մնացու թանձրամարմին եզը, կամ դոմէշը:

Բաւական ժամանակ գետինը ճանգուտում, ձեռքերն ածում և կոկորդից իռնչիւններ էր արձակում անբաղդ արարածը, ճանգերը բաց ու խուփ էր անում, աշխատում էր բռնել մի ինչ և իցէ առարկայ, սակայն բացի քար ու խճից ոչինչ չը կար:

Յանկարծ այս մարդու ձեռքը դիպաւ իրանից ոչ հեռու ընկած Շողիկի ջախջախուած գլխին, նրա մատները թաթախուեցին նահատակի արեան ճապաղիւնների մէջ և նա մանկական խաղալու դնդակի նման մի ցատկումն գործեց և ընկաւ մատուռի լուսամտի առաջը, ուր գլորուած էր պատուհանի վրայից երկու տարի յուռաջ դուրս կորզած մի քար:

Ողորմելի էակը, կարծես, ծովասույզ խեղդուողի նման գտաւ խորոտկուած նաւից կտրուած, ալիքների վերայ ծփացող փրկութեան գերանը, նա երկու ձեռքով ամուր գրկեց այս քարը և դադար առաւ իւր չարարանքից:

Այս չարաբաստիկը մեր բարեբաստիկ նորափեսայ խօջա Բաղդասարն էր, նա յենուել էր, ապաստանել էր այն քարին, որ իւր ձեռքովն էր տեղահան արել լուսամտի պատից, որի տակին նա գտել էր ոսկու բղիկը և խոստացել էր ոսկիները ձեռք բերելուց յետոյ՝ կրկին տեղումն ամրացնել, բայց խոստումն անկատար էր թողել:

Բայց ի՞նչ էին անում այսքան միջոց ականատես հանդիսականները:

—Ամենքը շուարած մնացել էին, բոլորի վերայ տիրել էր մի տեսակ ապշութիւն, ոչ մէկը չէր վստահանում կանգնած տեղից մի քալլ յետ ու յառաջ շարժուել, ոչ մի ձայն էր խանգարում մեռեալ լուութիւնը բացի Բղդէի կաղկանձիւնից՝ որ քարը գրկելուն պէս՝ այն ևս դադարեցաւ:

Վերջապէս գաւառական զրազիր չաղալ խաչեղբայրը՝ ամենքից շուտ սթափուեց, և իբրեւ վարչութեան գլխաւոր ներկայացուցիչ՝ արաւ արժանին կարգադրութիւնը: Նրա պատուիրանաւ մեռածին թողին իւր տեղն ընկած, իսկ քանի մի անձինք մօտ գնացին վերցնելու ուշակորոյս Բղդէին:

Այլ զարմանք, ամենայն ոյժ զորժ զնեղով հանդերձ՝ չը կարողացան նրանք հեռացնել Բղդէին իւր գրկած քարից, կարծես, նրա եղունգները սրածայր մեխերի պէս ցցուել էին քարի մէջ և չէին պոկ գալիս:

— Թողէ՛ք... հեռացէ՛ք... մի՛ մօտենա՛ք ինձ... ի վերջոյ աչքերը ծանր ծանր յետ բացեց և թոյլ ձայնով արտասանեց Բղդէն, շեռն էլ յաճախակի քարն էր համբուրում:

Արհա՛րե, նա տեղիցը կանգնեց, միայնակ գրկեց երկու մարդով հազիւ շարժելի ծանր քարը ու յարմարեցրեց իւր նախկին տեղումը. ապա յետ դարձաւ, և երկու ոտքերի վերայ բռնեռուած՝ երկար միջոց աննայիշ նայում էր իւր շողհին, որ թւատարած արիւնհաշաղախ փռուած էր մատրան միջակէտումը:

Թէ ի՞նչ էր մոմառում Բղդէն այդ վայրկենին՝ ոչ ոք չէր կարող գուշակել, բայց պարզ նկատելի էր, որ նրա ներսումը մի հոգեկան կռիւ էր կատարուում:

Ձենք կարող ասել, թէ ո՛րչափ ժամանակ կը մնար նա այս մոռածողութեան մէջ, եթէ յանկարծակի նրա աչքովը չ'ընկնէին իւր արիւնհաթաթաւ մատները:

— Զո՛ւր, ջո՛ւր, ջուր բերէ՛ք, ձեռներս լուանա՛մ, ղուրս ընկաւ մատուռից Բղդէն և ջուր գոռալով՝ վազում էր դէպի Քասախ գետը:

Շատ ուշ գլխի լնկան մարդիկը և հետապնդեցին Բղդէին, սակայն անազան էր, ոչ ոք չը կարողացաւ հասկանալ, թէ դէպի ձորի ո՞ր քարափը ղնաց նա: Նորա հետը կորցրին:

Երկու ժամից, մինչ դաւառական գրագիրն իւր պաշտօնական արձանագրութիւնները վերջացրած՝ կամենում էր ձի հեծնել, մինչ հարսանիքաւորները պատրաստուում էին ցրուելու՝ Բղդէն մաքուր լուացուած՝ հանգիստ ու խաղաղ ներս մտաւ իւր տունը և բարեւոտեց:

Նա գալիս էր սուրբ Յովհաննիսի աղբիւրից:

Ահա ասն տեղ էր վազում Բղդէն ղուրս փախած մատուռից:

Նստեց Բղդէն աղբրականը և այսպէս խօսեցաւ.

— Անիծուէ՛ր էն ժամը, երբ առաջին անգամը հանդիպեցի ջհուտ Աղաջանի աղջկանը. այս աղբրի մօտ ես յիմարացայ, այստեղ էլ պէտք է զղջամ իմ սխալանքներիս համար, այս ջուրը հանդըս-

տացրեց իշամեղուների խայթուածքը՝ այս ջրի ակում ծագեցաւ իմ մէջ Նողիկին սիրելու ցանկութիւնը, այս ջուրն էլ թող մաքրի իմ ձեռներէց նորա արիւնը և մեռցնի նորա սէրն ու յիշատակը:

Ձեռքերն աղբիւրում լուանալուց յետոյ՝ Բղդէն մօտեցաւ մեզ ծանօթ դժնիկ փշի թփին, քակեց թփի ճղքից Նողիկի անթարու (հոգուս է) ծուէնքը, որ մօր հրամանաւ կապել էր և որին համբոյրներ տալով՝ չէր յագեցել սիրահար չարչին, ճմլեց մատների մէջ և աստմներով ծուիկ ծուիկ պատառոտեց ու զետնին ցրիւ տուեց:

— Թող չը մնայ և ոչ մի չնչին առարկայ, որ երբ և իցէ կարող լինի յիշեցնել ինձ ջհուտ Աղաջանի աղջկանը:

Այս խօսքերէց յետոյ՝ Բղդէն կրկին մօտեցաւ աղբիւրին, այժմ նա կուացաւ և կուշտ խմեց սառը ջուրը:

— Օխայ, սիրտս հովացաւ, ինձ համար այսուհետև ոչ թէ միայն զգալի չէ ջհուտ Աղաջանի աղջկայ արժանի վախճանը, եթէ բոլոր կանայքն էլ ջնջուին, չեմ ցաւիլ, կին ասած արարածդ սրանից յետոյ չի կարող ինձ յիմարացնել, և եթէ երբ և իցէ ես կին առնելու կարիք զգամ, այն իմ հարստութիւնս վայելող մի հատիկ ժառանգի համար կը լինի, որի ծնուելուց յետոյ՝ շատ չի քաշիլ, մօր գլուխն աղը կը դնենք. էնպէս կ'անեմ, երկու շաբթումը դար դամահ կը լինի:

Դէհ, հիմի գնանք մեր հիւրերին ճանապարհ դնենք, հիմի թող ջհուտ Աղաջանն, էն կեանքումը պսակի իւր աղջկանն իւր սիրած Բատինենց Սհօյի վրայ ու հարսանիքին իւր կնոջ հետ ձեռքունով պար գայ. իսկ ես այստեղ պար կը գամ, որ իմ թշնամիներից վրէժս առայ:

Ճիշդ որ Բղդէն ձեռքերը բարձրացրեց և պարելով ճանապարհ ընկաւ դէպի տուն:

Քննութիւնը ոչինչ մեղադրանք չը կարողացաւ բարուրել Բղդէի պարանոցին, ցնորուած, ինքնասպան աղջկայ խօսքերը ոչ մի իրական փաստի վերայ չէին հաստատուած:

Նողիկին մայրը թաղել տուեց ոչ իրանց, այլ Բատինենց գերեզմանոցումը՝ Սահակի կողքին:

Նստ չը քաշեց, ինքն էլ վշտահար մեռաւ և թաղուեց Աղաջանի մօտ:

Աղաջանի պարտապանները բոլորեքեան վերադարձին իրանց վճարքը. Շուշանն այս փողերը յանձնեց տեր-Յակովբին՝ մարդի վերալ մի քար քաշելու և մինչև մահն ամեն հինգ նաւակատիկի նորա գերեզմանն օրհնելու:

— Աղէ՛, ասաց մի օր Բղդէն իւր մօրը, այսուհետև Կարբումը բնակուելն ինձ համար մեծ անխելքութիւն է, այդ դու՛ այլ մեր տները, ինչ կամիս՝ արա, ապրի՛ր մէջը, ծախի՛ր, ընծայի՛ր, քո գործդ է. էնքդ էլ՝ ինչպէս մինչև ցայսօր առանց ինձ կառավարուել ես, այսուհետև էլ նոյնպէս եղիւր. ես իմ բնակութիւնս հաստատում եմ Աբարանու գիւղերից մէկումը, Աբարանն առ այժմ իմ հարստութիւնս կրկնապատկելու համար ամենալարմար կեդրոնն է: Բայց եթէ վհուկ Տուտուի ոտքը, մի օր լսեմ, որ այս դանդաղ ներս է մտել, այնուհետև ոչ ես քո որդին, ոչ դու իմ մայրը: